

Լ Ր Ա Յ Ո Ի Մ

Սույն ժողովածուի բնագրային բաժինն արդեն հրատարակված էր, երբ մենք հնարավորություն ունեցանք լինելու Լենինգրադում և ծանոթանալու ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի Արևելագիտության ինստիտուտի Արևելյան ձեռագրերի սեկտորի 316 հայերեն ձեռագրերի, ինչպես նաև Մ. Ե. Սալտիկով-Շչեգրիևի անվան հանրային գրադարանի ձեռագրական բաժնի հայերեն 66 ձեռագրերի հետ: Վերոհիշյալ ձեռագրերից 7-ը ունենին ժծ. դարի առաջին կեսի ընթացքում շարագրված հիշատակարաններ, որոնք մեջ են բերվում ստորև, որպես լրացում սույն ժողովածուի բնագրային բաժնի:

Վերջերս Մատենադարանը ձեռք բերեց Զմամուի (Բեյրութի մոտ) վանքի հայերեն 154 ձեռագրերի անտիպ ցուցակի լուսանկար պատճենը: Այդ ձեռագրերից 4-ը ունեն ժծ. դարի առաջին կեսի հիշատակարաններ, որոնք ևս մեջ են բերվում ստորև:

Վերոհիշյալ հիշատակարանները նույնպես շարագրակա ենք ժամանակագրական կարգով, տալով նրանց հերթական համարներ (ՆՆ 733—744):

733

ԱՍՈՐԱ-ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ԳԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐԲ ԵՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳԻՐԲ
ՀԱՅՈՑ ՄԽԻԹԱՐԱՅ ԳՈՇԻ

Լենինգրադ, Հանր. գրադարան. Арм. н. с. 39

Գրիչ՝ Թումա

ա

Թվ. ԳՄԳ. (1404) գրեցաւ գիրս դատաստանի ձեռամբ մեղապարտ-
գրչի Թումայի բանի խնդրողի, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնի և
Դէորգեա զաւր[աւար]ի, ով ոք որ ընթեռնու յիշէ ի մաքրափայլ յա-
ղօթս իւր զհոգևոր հայրն մեր զԷլէքսան կր[օնաւոր] և զծնաւդսն մեր,
և դուք յիշեալ լիջիք յառատ ողորմութիւնն աստուծոյ...

բ

Զխնդրողս բանի զԹումայ յաղօթս յիշեալ:

734

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ի

Քեշիշյան, ծուց. Զմամուի 121

Գրիչ՝ Յովհաննէս:

86 ր Արդ, յերես անկեալ պաղատիմ ի [ման]կանցդ եկեղեցոյ, որք
հանդիպիք այսմ կտակիս | | | քերականիս ա | | | Թեան խրատիս,
յիշեսջիք ի բարին Քրիստոս զա | | | արեգակն, զքրիստոսածաւալ
աղբիւրն, զհոգևոր հայրն մեր և զծնաւդ՝ զմեծ րաբունապետս Գրի-
գորիոս զորդի Մերին, որ [պարգև] ողորմութեան շնորհեալ մեզ՝ մե-
ղուցեալ անձին՝ պիտակ անուն վարդապետի | | |, ի մեծ Թվակա-
նին Հայոց ԳՄԹ. (1410)... ըստ արժանաւորութեան իմոյ, այլ ըստ
անխարդախ սիրոյն և հայրական | | | Թեանցն, զոր ունի առ մեզ:
Եւ [դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ մերոյ:

ա

462 բ . . . Աւարտեցաւ քառահիսն և առաքելախօս մարգարէաշէն հոգիարուի այո տառ ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան գրչի Յովսէփ անուն կրանաւորի, ի խնդրոյ սրբասէր և սրբոհոգի Կարապետի և Ստեփաննոսի, ի թվ. ՊԿԳ. (1414) ի հայկազան սեռիս տումարի, ի հայրապետութեան տեառն Յակոբայ, ի թագաւորութեան Հայոց ազգիս, որ այլ չեղեին, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս, որ հարկապահանջութեամբ զՀայք տապալեցին և մեք կանք հալած[ական | |]

բ

41 ա . . . Եղբայր, անմեղադիր լեր, զի օրինակն այնց էր, յայլ տեղ գիտ և կարդայ:

գ

242 ա . . . Ո՛ր, ազաչեմ անմեղադիր լերուք խոշորութեան, զի ցամաք կորեկ հաց կերայ և գրեցի, անմեղադիր [լերուք]:

դ

245 ա . . . Ո՛վ եղբայր իմ հոգևոր Կարապետ, անմեղադիր լեր, զի ճանչեան ուտէին զաչս:

ե

248 բ . . . Աւրն պահք էր և հացն ցամաք կորեկ, ազաչեմ անմեղադիր լեր:

զ

254 ա . . . Ո՛ր, զխոշոր թուխթս, որ զիս ի յաջ իզն երեր, ու ճանճերս:

է

270 ա . . . Ո՛ր, զայս խոշոր թուխթս, որ ճանճրացոյց զիս, և ճանճերս:

ը

271 ա . . . Զէրէց մի յայսմ ամի ուրացաւ զաստուած և անուանեաց զինքն զանթարի:

թ

279 ա . . . Պահք էր և կորեկ հաց կերայ ցամաք:

ժ

286 ա . . . Ո՛ր, ծարաւեցայ և ոչ կայր ջուր խմելոյ:

ժա

353 ա . . . Ո՛հ, շոք էր և ճանճերն չեն ի տալ դադար:*

* Նման մանր հիշատակագրութիւններ կան նաև ձեռագրի այլ էջերում:

**ՔԱՂՈՒԱԾՈՅ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ ՄԱՏԹԷՈՍԻ,
ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑԻՈՅ**

Քեչիշյան, Ցուց. Զմամուր 50

Գրիչ՝ Յովաննէս
վայր՝ Տաթև

391 ր ... Արդ, գրեցաւ սուրբ ե գերամբարձ աւետարանի քաղուածոյս
ի լուսաւոր բանից Մատթէոս գլխոյ, հարմարեալ և աշխատասիրեալ
Գրիգորի արի վարդապետի, ի սուրբ և ի դերանշակ ուխտս ե յակա-
նաւոր աթոռս Եւստաթէի սուրբ առաքելոյս, ընդ հովանեաւ սուրբ
Նշանիս աստուածածնիս և սուրբ Լուսաւորչիս և այլ բազմահանգէս
սրբոցս աստ գումարելոց, ի տեղապահութիւն աթոռոյս վարժապետին
Միսիթար վարդապետի, և իշխանութեան տեղոյս մեծատոհմի Բէշքէնի,
հարազատով Շահիւ ("), ձեռամբ ապիկար և թարմատար գրչի Յովաննէս
վարդապետի, և զստացող գրոցս զՄարգարէ արեղայ, որ ստացաւ յի-
շատակ իւր և ծնողաց իւրոց, ի թվիս Հայոց ՊԿԳ. (1415), ի դառն
և ի յետին ժամանակի, յորում նեոինք ժողովի ըստ առաքելոյ բանի,
խաղաղութիւն աորարձեալ և սէր բազմաց ցամաքեալ և ատելութիւն
ղաւրացեալ և հաւատոյ պակասեալ, և մեք տարտամքս գործովք ի
յայս ժամուս պատահեալք:

Արդ, յերեսս անկեալ աղաչեմ զամենեսեան զհանդիպողք սմին
տեսութեամբ և կարգալով կամ յաւրինակելով՝ յիշեալիք սրտի մտօք
ի լուսաբորբոք և ի հաշտարար ազօթս ձեր՝ զիս զՄարգարէ անարժան
արեղայ, և զծնողսն իմ, և զամենայն արեան մերձաւորսն իմ միով
տէր ողորմայիւ...:

**ՔԱՐՈՋԳԻՐՔ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑԻՈՅ, ԽՄԲԱԳՐԵԱԼ
Ի ՅԱԿՈԲԷ ՂՐԻՄԵՑԻՈՅ**

Լենինգրադ, Արևելագիտության ինստիտուտ, АРМ. А. 88

Խմբագիր՝ Յակոբ Ղրիմեցի*

Արդ, ես Յակոբ սոսկ անուամբ վարդապետս Ղրիմեցի եկի ի վանքս
Մեծոփու**, առ Թումայ ընթերցեալսն, և առ զքարոզգիրքն զԲ. (2)
հատորն, զոր աշխատասիրեալ էր քաջ հռետորն՝ մեծն Գրիգոր: Եւ մե-
ծաւ ջանիւ ընթերցեալ իմ զտիւ և զգիշեր զՅԾ. (350) քարոզսն և ի
խնդրոյ ընթերցեալ Թումայի դարձեալ վերստին նուաստութիւնս մեր
ծաղկաքաղ արարի զսոսայ և հանի ՃՀԳ. (173) քարոզ: Եւ է ի քա-
րոզքս, զի զինքն որպէս էր հանց գրեցաք և թէ ուրէք-ուրէք բան
կամ բառ, որ ի յինքն իրք մի կարիք ունէր՝ զայն լուծաք և բացաք.
և է որ առաւելաւ ի քարոզքն, և է որ պակասեաց, և է որ յերկուցն

* Արևելագիտության ինստիտուտի այս ձեռագիրը Հակոբ Ղրիմեցու ինքնագիրն է:
** Վանքի անունը ջնջված է:

և կամ յերիցն զգորաւոր բանսն և զգեղեցիկսն ըստ կարգի շարագասեցաք և այնպէս գեղեցկայարմար ոճիւ զքարոդսն ի գլուխ հանաք: Եւ էր, որ ի հանդիսաւոր տօնսն, որպէս ի յաւագ ուրբաթուն և ի յարութեանն և յաստուածածնին և ի խաչին, որ ի յայլմէ վարդապետաց ասացեալ էր և չէին բանքն ըստ կարգի և ըստ պատշաճի, զայն քարոդսն ի շնորհաց հոգոյն սրբոյ և այլ քարոզք վասն խոստովանութեան և վասն մահու վարդապետաց՝ նուաստութիւնս մեր զբոլորն արտաճանեաց: Եւ է այլ քարոզք, որ ի կիսու զը[նա] կամ այլ առաւել և նուազ՝ շնորհօք սուրբ հոգոյն աշխատասիրեցաք և ի գլուխ հանաք զբանսն ըստ կարգի, եւ է որ ի մեր գրոց, եւ է որ ի յայլ գրոց հարկաւոր եւ ընտիր քարոզք՝ զայն այլ ի դիրքս մուծաք: Եւ այնպէս արարաք զսայ ըստ տկարութեանս մերում, շնորհօք սուրբ հոգոյն, զի բովանդակն, որ ի գիրքս հուաքեցաք, բովանդակն ըստ իւրաքանչիւր կարգի ասելի է և քարոզելի: Եւ ոչ մուծի աստ այնպէս քարոզ, որ ասենք, թէ այս ասելի է և այս ոչ, այլ բովանդակն ասելի է և քարոզելի, զորն որ կամիս, ամէնն արդիւնաւոր է և քաղցր ի քարոզել և ի լսել: Եւ ի սկիսն քարոզացս Խ. (40) քարոզ ի Խառաքաւտու վանքն գրեցի, ի Կաթապետ վարդապետի գրոցն և սակաւ ինչ՝ յայլ գրոց:

Եւ ամենայն ոք, որ օրինակէ զգիրքս մինչև ցայս վայր՝ զյիշատակարանս զայս գրեսցէ, զի և զմեզ աստուած-ողորմի ասելոյն վարձ լիցի, զի վասն այն յուսոյն աշխատասիրեցաք, գիտէ տէրն իմ Յիսուս:

Արդ, որ ոք օրինակեսցէ զսայ և կամ ընթերցեալ լուսաւորեսցի ի սմանէ և յայլս լուսաւորեսցէ, յիշեսցէ ի սուրբ սրտէ զգերերջանիկ ըաբունապետն և զքոջ հետորն զմեծն Գրիգորիոս, և զերիցս երանեալ ըաբունապետն իմ և զքոջ փաղերայն զմեծն Գէորգէոս, համշիրակ մեծին Գրիգորի և կրսեր եղբայրն նորա, և զսրբասնեալ ծերունին՝ զմեծն և զոչակելի հետորն զՅակոբ ըաբունապետն՝ զհամշիրակ և զերէց եղբայրս սոցա: Սոքա երեք արեգակունքս համշիրակ շառաւեղեցան ի յեռամեծէն Յոհաննու Որոտնեցոյ, որ կախեալ էր ի սէրն Յիսուսի, և լուսաւորեցին զաղգս հայկազան դրենեալք և աշակերտաւք և մեծամեծ սուրբ վարդապետաւք և ըաբունապետաւք, զոր տէր աստուած Յիսուս Քրիստոս հատուցէ վարձս ըստ վաստակոց. ամէն:

Այլ և յիշեսցիք զհեզահոգի ըաբունապետքս՝ զԹովմա վարդապետս, և զԿաթապետ վարդապետն, և զծերունի հայրս մեր զՅովաննէս վարդապետն, որ ժողովող եղեն պանդխտութեանն մեր և ամենայն պիտոյիւք հանգուցին զմեզ և մխիթարեցին օրինակօք, թղթովք և հարկաւոր պիտոյիւք, զորս տէր աստուածն իմ Յիսուս Քրիստոս հատուցէ ի հոգի սոցա բիւրապատկապէս, ամմէն:

Այլ և զիս զՅակոբ սոսկ անուամբ վարդապետս Ղրիմեցի, զաշակերտ մեծին Գէորգի Եզնկացոյ, յերես անկեալ աղաչեմ. զհեզութիւն ձեր, ով դասք սուրբ վարդապետաց և բանասիրաց և ամենայն ընթերցողաց, որք օրինակէք և կամ ընթերցուք և լուսաւորիք՝ յիշեսցէք ի սուրբ սրտէ, աղաչեմ, ի մաքուր և յընգունելի աղօթս ձեր և աստ-

ւած ողորմի համեցէք ողորմելի գրչիս՝ Յակոբ վարդապետիս, զի վասն այգմ յուսոյ աշխատեցայ ի սայ գրելով և սրբագրելով, զի անտարակոյս լիցի օրինակողաց և ընթերցողաց:

Այլ և զբարեպաշտ ծնողսն իմ և զաստուածասէր՝ զհայրն իմ Նորազաւա և զմայրն իմ զՄելիք, և զեղբարսն իմ զՆղիսէ, և զքոյրսն իմ զԽաւս-Մելիք և զԼալ-Խաթուն և զայլ յիշել...:

Արդ, սկսեալ եղև ընտիր քարոզագիրքս ի թվիս հայի ՊԿԴ. (1415), ի Խառաքաստայ վանքն՝ ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, բազում աշխատութեամբ և հոգեկան և մարմնական կրից փորձութեամբ, զոր յոյս ապաւինի զաղօթս ձեր ունիմ, զի ինքն աստուած քաղցբասցի ի բարերար կամաց իւրոց և զելս փորձութեան ամենայն հաւատացելոց և զմերն ի բարին աւարտեսցէ և ինքն աւրհնեալ եղիցի յաւիտեանս, ամէն:

Բայց գիրքս տկիկ երեկ, այս է պատճառն, զի ժամանակս ձմեռն էր և անճարակ էաք Դմէշխ թխթի. Թավրիզի թուղթս հաստ էր և գիրքն փոքր, իսկ որ օրինակաց ի վերայ...* ի թխթի այն պարկեշտ երեկ, զի թուխթ բարա...*

Կատարեցաւ գիրքս յապրիլ ամսոյ ի Ա. (1) և տրէի ի Զ. (8), ի վանքս Մեծոփոս** սուրբ Աստուածածնին գեղեցկաշէն տ[աճարին].***

738

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՑ ԽԱՉԵԼՈՒԹԵԱՆՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Քեշիշան, Յուլ. Զմմառի 28****

354բ Որ և զմեզ մաքրեսցէ Քրիստոս աստուած յամենայն մեղաց մերոց, նաև զՂրիմեցի Յակոբ վարդապետն, ***** որ բազում աշխատու-

* 3—4 ասո. ջնջված լինելով չի վերծանվում:

** Վանքի անունը ջնջված է:

*** Այս նույն ձեռագրի վերջում Հակոբ Ղրիմեցին ընդօրինակել է նաև իր «Յաղագս ազգականութեանց բաժանման» աշխատությունը, որը նույնպես շարադրել է Թովմա Մեծոփեցու խնդրանքով: Այդ աշխատության կապակցութեամբ հեղինակի գրած հիշատակաբանի մի փոփոխակ, քաղելով Ղ. Փիբղալեմյանի «Նօտարք Հայոց» աշխատությունից, հրատարակել ենք սույն ժողովածուի 183 էջում (Հիշատակարան № 103), ենթադրաբար այն տեղագրելով 1416-ի թվաշարքում:

Այս ձեռագրի մեջ պահպանված Հակոբ Ղրիմեցու ինքնագիր հիշատակարանի տվյալով հաստատվում է, որ նա իր վերոհիշյալ աշխատությունը շարադրել է, իբրեք, 1416 թվականին:

Ատորե տալիս ենք այդ ինքնագիր հիշատակարանի կարևոր մասը. «Գրեցաւ ի թվականութեանս Հայոց ՊԿԴ. (1416), ի վանքս Մեծոփոս, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին: Արդ, ազաչեմ զամենեսեան, որք ընթեռնոյք և կամ օրինակէք՝ մեղաւոր Յակոբ վարդապետիս Ղրիմեցոյ աստուած ողորմի համեցէք և ծնողաց իմոց...»:

**** Ձեռագիրը ժողովածու է. խաչելութեան ողբն ընդօրինակված է ձեռագրի 247ա—254բ էջերի վրա:

***** Հակոբ Ղրիմեցին վախճանվել է 1426 թվականին, ուստի այս հիշատակարանի գրությունը այդ թվականից առաջ պետք է եղած լինի:

թիւն կրեաց ի շինումն ողբիս և զգրող սորա յիշեցէք ի մաքրափայլ
յաղօթս ձեր, ով ընթերցողք:

739

ԳՐԻՔ ՀԱՐՑՄԱՆՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԹԵՒԱՑԻՈՅ

Լենինգրադ, Հանր. Գրադարան, ADM. H. C. 31

Գրիչ՝ Գրիգոր Ախալցխեցի
վայր՝ Հերմոնի վանք

ւս

388 ր ...Արդ, գրեցաւ սայ ձեռամբ յոգնամեղ և ախմար գրչի Գրիգոր
սուտանուն արեղայի և գործով խարերայի, ի թվականութեանս Հայոց
աւամարի յութհարիւրերորդի վաթսներորդի և ութերորդի (1419), ի
յաշխարհակալութեանս Ուսուֆին՝ Թուրքման պարոնին և ի կաթողի-
կոսութեան տէր Պաւղոսի: Զոր յայսմ ամի զմին կաթողիկոս Գրիգոր
անուն աքսորեցին ի յաթոռոյն, զոր մականունն խանձող կոչիւր, և
զտէր Պաւղոս՝ Երուսաղէմայ եպիսկոպոս հարկեցին և հաստատեցին
կաթողիկոս: Եւ եկն միւսոնն սուրբ և նամակն աւրհնութեան նորայ
յԱրևելս՝ ի յաշխարհս Հայոց: Եւ ամենայն բարունեաց պետք և բա-
րունիք և եպիսկոպոսք և քահանայք և իշխանք և ամենայն ազգս ու-
րախացան ի յանկումն խանձողին և ի նստիլն յաթոռն և ի հաստատիլն
տէր Պաւղոսի: Բերկրեցաւ ամենայն ազգս Հայոց, զի էր ամենայնիւ
զարդարեալ նայ տեսականաւն և գործնականաւն, հոգեկան և մարմ-
նական առաքինութեամբ: Եւ Վրաց ի թագաւորութեանս Աղէքսանդրի՝
որգւոյ Կոստանդիանոսի, զոր սպանաւ նայ ի ձեռն Ուսուֆ պարոնին,
որ էր Կոստանդիանոսն այն որդի Բագրատայ թագաւորի, և ի յա-
թափագութեանս Լիւանէի, որգոյ Աղբուղայի:

Գրեցաւ գիրքս այս, որ կոչի Հարցմունք ի գաւառս Եղեգեաց, ի
վանքս, որ կոչի Հերմոնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսավորչիս Գրի-
գորի, և սուրբ Յակոբայ սուրբ Նշանիս, և սուրբ բարունեաց դամ-
բարանացս, որ աստ կան հանգուցեալ սուրբ Նշխարք նոցայ, և այլ
389 ա բազմահաւաք սր || բոց, որք աստ կան հաւաքեալ: Եւ ի հայրապետու-
թեան սուրբ ուխտիս և գաւառիս պարոն Տարսայիցին, որգւոյ Գու-
գունին, որգոյ Ինանիկին, որգոյ Բուրթլին: Զի յայսմ ամի յոյժ ի նե-
ղութիւն, ի տառապանք և յաղքատութիւն անկաւ, զի նա, որ բոլոր
գաւառիս իշխէր, այժմ ոչ միոյ ագարակի կամ գեղջ ոչ կարէ իշխել
զի խլեալ և յափշտակեալ էին ի նմանէ զամենայն գեւղ և զքաղաք.
զվանք և զանապատ ի նմանէ. և նայ փախեալ և թագուցեալ էր ի
ծերպս վիմաց և ի մայրիս, մինչեւ այց արասցէ նմա տէր աստուած
և յառաջին փառսն և իշխանութիւնն դարձուցէ զնայ: Եւ ի հայրա-
պետութեան այսմ նահանգի տէր Ստեփանոսի, մականունն Իւանէի, որ-
դի պարոն Սմբատայ և եղբայր պարոն Բէշքէնի, զոր տէր աստուած
պահեսցէ զնոսայ ընդ երկայն աւուրս՝ հարազատովն իւր: Եւ ի յա-
ռաջնորդութեան սուրբ ուխտիս եռամեծիս Յովնանու բարունեաց,

պետիս, զի յայսմ ժամանակի փայլէր իբրեւ զարեգակն ի մէջ աստեղաց, նմանեալ անուանակցացն Յովհաննու Մկրտչին և Յովհաննու 359 ր որդոյն Զերեթեայ... զոր պահես ընդ զսայ տէր աստուած բարձր փառաւք բարգաւաճ կենտւք ի կամս ողորմութեանն իւրոյ և յետ աստեղաց սուրբ վարդապետացն և անուանակցացն դասակից և պսակակից արասցէ տէր աստուած՝ հանդերձ ծնաւզաւք և ամենայն արեան մերձաւորաւք:

Արդ, գրեցաւ սայ յիշատակ ինձ, և հոգեւոր հաւրն և վարդապետին իմոյ Մարուգէ կրաւնաւորի, և ծնաւդացն՝ հոգեւորացն և մարմնաւորացն:

Արդ, աղաչեմ զամենեւեան, որք հանդիպիք սմա կարգալով կամ աւերինակելով յիշեցէք ի յաղաւթս ձեր զՄարգարէ կրաւնաւորն, զի յոյժ երախտաւոր է մեզ, և զառաջին վարպետն իմ զՄկրտիչ քահանայն, և զՎարդան, և զՎարդապետ քահանայն, զի նոքա անյիշատակ են և խեղճ. յիշեցէք աստուած ողորմայիւ և զհայրն իմ զՄարգիւ և զմայրն իմ զԽնիքաբուն, յիշեցէք յաղաւթս ձեր և զեղբարսն իմ զԿենդանիս՝ զԱստուածատուրն և զԱւետիսն...:

Այլ և կրկին յերես անկեալ աղաչեմ և համբուրեմ զսուրբ գարշապարստ ձեր, ո՛վ ընթերցողք և հանդիպողք այսմ գրոցս, յիշեցէք զվերոյասացեալ զծնաւդսն մեր առհասարակ. և զիս՝ անպիտան և խամար գրիչս յիշեցէք աստուած-ողորմայիւ միով և մեղաց թողութիւն խնդրեցէք և անմեղադիր լերուք, զի երեք ամ բոլոր գրիչ ի ձեռս չի առել, ու սատանայ զիս ի պարսետ եդիր ու յաշխարհէ յաշխարհ ձգեց. յետոյ աւգնութիւն յաստուծոյ հասաւ ու դարձոյց զիս ի յառաջին հանգիստն յետ երեք ամին: Յորժամ եկի վանքս Բ. (Ե) տարով յառաջ մորեխ մարախն զվաստակն կերաւ և յոյժ գառնութիւն հասաւ արեւելից աշխարհիս, զի երեք ամ հետ մի զմիոյ վաստակն կերաւ և աւերեաց զաշխարհս: Ու մինչև ի գրոց կէսս, որ կու գրէի միաբանատուն ու սեղանատեղ կայր, յետոյ վանիցս տնտեսն գնաց ու վանից սեղանատեղս աւերեցաւ ու երկպառակութիւնն ի միաբանքս անկաւ, որ բամբասանք ու տրտունջն շատացաւ, ու եղան ամէնն ինքնագլուխ խցւոր: Ու ամէն խուց ունէին ու ես ոչ, ու ամէն հաց ունէին ու ես ոչ, ու զվանիցս հացն վերայ իւրեանցն բաժանեցին ու ինձ ոչ տվին, թէ նայ զտրիպ է, նրայ բաժին մի տէք, ու ամէնն մոնթ, սպասաւոր ունէին ու ես ոչ, ու ամէնն սիրելի ունէին, որ հաց ու թաց կու բերէին ու ինձ ոչ, ու ամէնն կու երթէին ի վարդապետի խուցն, ու տէին ու խմէին ու ես ոչ, ու վարդապետն զամէն մարդու քաղց գիտենէր ու զիմն ոչ, ու զամէն մարդ միաբանքն մին մին ընտէր ի խուցն ու կերակրէր ու զիս ոչ, ու զամէն մարդու գոհ ու գանգատ հարցանէր ու զիմն ոչ, ու զամէն մարդ միթարէր ու զիս ոչ, ու ես նրայ սրբութեանն համար նստեալ էի* կու գրէի սոված ու քաղցած ու գնի ոչ: Տնտեսին գնալն մին գիրն Գ. (3) աւր հաց չկերայ ու ես

* Հաղավոված է այսպէս՝ ընտելի:

ուզեցի ոչ, մին գիրն Բ. (2) աւր անաւթի կացի ու ուզեցի՝ նա հաց տվին ոչ, ու մին աւր մինչև իրիկուն անաւթի կացի, մին խար ընկաւ՝ գէն կերայ ոչ ու մենակ, մինչ յիրիկուն, գիր կու գրէի: Երբ ի ժամ կու երթայի եզրարքն ինձ քէն ին արել, ի հետս խաւսէին ոչ, ու վաղէնէ մինչ յիրիկուն մաւա վարդապետն դան գիշերուի՝ ես ի մաւան էի ոչ, ու շաբաթն մէկ հետ զաւրինակն կուզէր վարդապետն, թէ կու երթամ ու ես լմնել կտրէի ոչ, ու վարդապետին մեծ աշակերտն ինձ խիստ կու աւգնէր, կու երթէր մաւտ ի վարդապետն, թէ Լխալցիօնցուն աւրինակ կու տաս ու ինձ ոչ: Եղբարցս աւգնութիւնն այս չափս էր ու մարմնաւոր ուրախութիւնն ինձ ի յայս գրոցս գրելս այս չափ էր: [Ու վարդապետն գրիեանք բաժնեց աշակերտացն Բ. (2) ու Գ. (3) ու ինձ մեկ մ' ոչ: Աստուծոյ համար, ով որ դարկապութիւն չէ գնացել թող այլ չերթայ. գհոգու խոցն ի սատանայէ լեզուաւ ասել կարեմ ոչ: Ու ճոնապարհ կայր ինձ գնալու ու միտքս հանգչէր ոչ. և զայս ամենայն վիշտս քաշել եմ ի գրոց գրելս ու մարդ գիտէր ոչ].*

Մին այլ մեծ աշակերտն զմին վոքը արեղա կու ծեծէր, թէ Գրիգորին թուղթ յէ՞ր կու կոկես ու ի դուս ձգես ոչ: Յետոյ արարիչն աստուած, որ զամենայն տարակոյս ի մարդոյ կու բառնայ ու զամենայն քաղց կու լնու. ու կերակրէ, յաբոյց մին բարի մարդ ու եղաւ ինձ հայր ու իւր կողակիցն ինձ մայր, մինչև զգիրքս լմնեցի տգին շալակոյն հանապազ հաց ինձ կու զրկէին, տացէ նոցա տէր աստուած զայն հացն, որ ուտեն ու այլ ոչ քաղցենան, զՋամալադին մոնթն ի խորին ծերութիւնն հասուցանէ: Ու ես հէնց խեղճ ու մենակ, որ մէկ բարձ ջրի բերող անգամ ոչ ունէի, բայց զաստուած աւգնական ունէի, ու կամաւն աստուծոյ սկսայ ու կարողութեամբ նորին ՀԴ. (74) աւրն վճարեցի:

Արդ, որք աւգտիք ի սմանէ վասն սիրոյն Դրիստոսի և յուսոյ արքայութեանն մի աստուած ողորմայիւ աւգնեցէք ինձ, զի կարող է աստուած ի ձեռն այլոց այլում ողորմութիւն առնել, զի և դուք լիջիք յայնմ ատենին, ուր բանք սպառին ու գործք թագաւորեն, և մեք և դուք ի մի բերան աւրհնութիւն և փառս տացուք անեղին աստուծոյ:

Ընդ նմին յիշեցէք զկազմաւ գրոյս զԿարապետ կուսակրաւն արեղայ զմանուկ կրաւնաւորն՝

Նմանեալն Դանիէլի,
Այն, որ հոգոյն էր ցանկալի,
Աժխոյժ մտաւք խիստ գովելի,
Մատուցք ձեռացն շնորհաւքն ի լի,
Որ մտանէր յեկեղեցի
Եւ շաւղափէր զբանն ի մարմնի,
Որպէս որգիքն Զերեդի,
Եւ տեսանէր զտէրն մարմնով

* Ուղղադիւ փակաքծերի մեջ առնված հատվածն ավելացված է լուսանցքի վրա:

Պատարագեալ յեկեղեցի,
Որպէս երբեք Մովսէսի
Ներեցաւ ի Սինայի,
Նւ զարգարէր մատեանս,
Որ ընթեռնուն յեկեղեցի.

Տացէ նմա տէր աստուած կեանք խաղաղական և պահեսցէ ընդ
երկայն աւուրս և յետ աստեացս զինքն, զիւր ամենայն արեան մեր-
ձաւորաւքն, սուրբ կրաւնաւորացն դասակից արասցէ տէր աստուած,
ամէն և եղիցի.

Բ

252 « Ջմեղաւոր և անպիտան գրիչս՝ զԳրիգոր սուտանուն արեղայ յի-
շեցէք յորժամ ընթեռնուք զսուրբ մատեանս, զի յոյժ վշտով գրեցի
և դառնութեամբ, զի և դուք լիջիք յիշեալ առաջի աստուծոյ:

740

Յ Ա Յ Ս Մ Ա Խ Ո Ւ Ր Ք

Լենինգրադ, Հանր. Գրադարան, АРМ. Н. С. 15

Գրիչ՝ Կարապետ
Վայր՝ Վարմզ

ա

Աւարտեցաւ սուրբ գիրքս այս յամի ՊՀԶ. Թուականու-
թեանս հայկազեան տոհմիս տումարի (1427), ձեռամբ յոգնամեղ և
անարհեստ գրչի Կարապետ մեղաւոր և ծոյլ երիցու և անարժան այսմ
անուան և աստիճանի, ի խնդրոյ աստուածասէր տանուտրոջն Յովա-
նիսի... յիշատակ անջինջ ի մէջ սուրբ եկեղեցոյ իւրն և ծնողաց իւ-
րոց՝ բարեպաշտիցն և երկիւղածացն Թաւաքալին և Ղըփչալիսին, և կե-
նակցին իւրոյ Մըրուաթին, և զաւակին իւրոյ Սաճալիին՝ փոխեցելոցն
ի Գրիստոս և այլ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեացն
և հանգուցելոցն:

... Որ և տացէ Գրիստոս աստուած այսմ փոխան... զձայնն երա-
նական, թէ՛ Մուտ յուրախութիւն տեառն քո՝ Յովանիսին, և ծնողաց
նորին Թաւաքալին և Ղըփչալիսին, և եղբարցն Յափոբին և Սաճալիին, և
քրեւրցն Թավրէզ-Մէլէքին, Օրգու-Մէլէքին և Մըրուաթին, և կենակցին
իւրոյ Մըրուաթին, և զաւակին իւրոյ Սաճալիին, որ տարժամ փոխե-
ցաւ ի Գրիստոս և սուգ անմխիթար եթող Յովանէսին:

Նւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց, մեղանչականս յանմեղաց և
անկատարս ի կատարելոց, անկարգս ի կարգաւորաց, տգէտս ի գիտ-
նականաց և անսրհեստս ի յարուէստագիտաց, անյիշելիս ի | | |

Բ

... Ողորմեա Գրիստոս աստուած Ամիր-Սաքգսին, որ զօրինակն
շնորհեաց, ևս առաւել Յովանէսին և ծնողաց նորին, որ ստացաւ զգիրքս

և ետ ի դուռն սուրբ Նշանին վարագայ, որք ընթեռնուք յիշեցէք և աստուած-ողորմի ասացէք:^{*}

741

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Հենինդրադ, Արեւելագիտութեան ինստիտուտ, Արմ. Բ. 25

Գրիչ՝ Թովմա
վայր՝ Մեծուփայ վանք

... Կրաւնաւորն զՍտեփաննոս...ստացաւ զսուրբ աւետարանս յիշատակ բարի հոգւոյ իւրոյ, և բարի ծնաւդաց իւրոց՝ Ներսէսին և Սաղղաթին՝ հանգուցելոցն ի Բրիստոս, և եղբաւր իւրոյ էլէքսան կրաւնաւորին, և ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեաց և հանգուցելոցն ի Բրիստոս, ամէն:

Եւ արգ, գրեցաւ սա յերկիրս Քաջբերունեաց, ի սուրբ մենաստանիս, որ կոչի Մեծուփայ վանք, ընդ հովանեաւ տիրամաւր սուրբ Աստուածածնիս, և սուրբ Յակոբ հայրապետիս, և սուրբ վարդապետացս գերեզմանացս, որ աստ կան հանգուցեալ, և առ ոտս տիեզերալուր և աշխարհալոյս մեծ բարունապետիս մերոյ Թովմայի և Մաաթնոս կրաւնաւորի, որ հայրական գթով նախախնամէ զմեզ...:

Եւ ի մերոյ մեծ թվականիս Հայոց ութհարիւրերորդի եւթանասուններորդի և ութերորդի (1429), ձեռամբ անարժան, յոգնամեղ, մեղսաշաղախ, ծոյլ և անարի, վեժուն և անարհեստ գրչի Թովմա սուտանուն կրաւնաւորի, զոր ոչ եմ արժանի այսմ գործոյ և աստիճանի, այլ ըստ բազում հայցման և պատկառանաց սուրբ եղբաւրս մերոյ Ստեփաննոս կրաւնաւորի ձեռն ի գործ արկի տխեղծ մատամբ և մեղաւոր անձամբ գրեցի տնարժան ձեռաւք իմովք: Արդ... յիշեսցիք... զստացող սորա զՍտեփաննոս կրաւնաւորն և զԱլեքսան կրաւնաւորն՝ զհանգուցեալն ի Բրիստոս և զՂազարբէկ միակեցն՝ զհարազատ եղբարքն իւր, և զծնաւդսն իւր զՆերսէսն || և զՍաղղաթն՝ զհանգուցեալքն ի Բրիստոս, և զքուրն իմ զՇամշէն, և զորդին իւր զՅովնանէս քահանայն, և զՂազար դպիրն, և զամենայն արեան մերձաւորսն իւր...:

[Նա] և զհոգեւ[որ եղբայ]րն մեր զՆերսէս եպիսկոպոսն, որ բազում աշխատութեամբ աշխատեցաւ ի վերայ մեր յիշեցէք ի բարին... ընդ նոսին և զանպիտան գրիչս Թովմա և զծնաւդսն իմ զՂազար մահաւորսն և զԱմբարն՝ զհանգուցեալքն ի Բրիստոս յիշեցէք ի սուրբ յաւալաւթս ձեր...:

* Մանր և անհեաքբքիւր ու միօրինակ հիշատակագրութիւններ գրիչը թողել է համարյա ընդ ամբողջութեամբ ի վերջում:

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

Հենինգրադ, Հանր. գրադարան, ADM. H. C. 34

Վայր՝ Խաղտեաց գաւառ, Բերդաղայ վանք

... Յամի ութհաբիւրերորդի եւթանասուներորդի և իններորդի թուականութեանս Հայոց նոր տումարի (1430), ի գաւառս Խաղտեաց, ի հրեշտակաբնակ մենաստանս, որ կոչի Բերդաղայ վանք, ընդ հովանեաւ սրբոյ Աստուածածնիս և սրբոյ լուսաւորչիս, ի հայրապետութեան տէր Կոստ[անդնեայ] և յեպիսկոպոսութեան գաւառիս Բաբերդայ և Դերջնայ տէր Աւետեաց. յուսամք յամենայն մեծն աստուած, որ զինքն անփորձ պահէ մինչև ի կէտ կոչման իւրոյ, հանդերձ իւր միաբան կրանաւորաւքն, ամէն, նաև զԲերդականս առաջնորդ՝ զԳրիգոր հերպետն իւր միաբանաւքն անսասան պահէ:

Ի յայսմ ժամանակի գրեցաւ ամենագովելի և գերահոչակելի* սուրբ աւետարանս...

Արդ, այսմ աստուածապատում և քրիստոսաւանդ տառիս ցանկացող եղեալ բարիոք և պատուական** հեղահոգի մայրն Մարեայ՝ զնեց զաւետարանս իւր յիշատակ և | | | ***

Շ Ա Ր Ա Կ Ն Ո Յ

Հենինգրադ, Արևելագիտութեան ինստիտուտ, Арм. А. 38

Գրիչ՝ Յովանէս
վայր՝ Տըփիսիս

... Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ի թուաբերութեան հայկազեանս տումարի 922. (1437), ձեռամբ աստուածահաճոյ ընտրեալ և սուրբ կրանաւորի և քաջ փիլիսոփայի տէր Սարգսի՝ [աթոռա]կալի սուրբ Կաթողիկէին քաղաքիս [Տըփիսիս], և աւարտեցաւ ձեռամբ բազ[մամեղ և անար]հեստ գրչի Յովանէս սուտանուն | | | քաղաքիս Տըփիսիս, ի հայրա[պետութեան տեառն Կոս]տանդնեա և ի թագաւորութեան [Վրաց Ալեքսանդր]եա, ի լաւ և յրնտիր աւրինակէ, ընդ հովանեաւ կամակատար սուրբ Աստուածածնիս և լուսակիր տաճարիս, ի խնդրոյ բարեմիտ, մաքուր և հեղ և կուսակրան ծաղկեալ ալեաւք քահանայի Խաչատրոյ, յիշատակ յաւիտենական հոգւոյ իւրոյ և ծնաւդաց իւրոց և ի վայելուճն քուերորդւոյ իւրոյ մաքրամիտ քահանայի Գալքսաի:

Արդ, որք հանդիպիք սմա ուսմամբ կամ աւրինակելով և կամ տեսանելով՝ յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զվերոյգրեալ ստացող սորին զԽաչատուր կրանաւոր, հանդերձ աստուածասէր զարմիւքն:

* Բաց ենք թողնում 4 անհետաքրքիր էջ, ուր փառաբանվում է ավետարանը:

** Շարունակութիւնը գրված է այլ ձեռագրով:

*** Շարունակութիւնը խնամքով ջնջված է:

իւրովք, և զԳալուստ քահանայն, և զհայրն իւր զՍարգիս, և զմայրն իւր զՀեղինէ, և զկենակիցն իւր զԴուխթար, և զամենայն արեան մերձաւորսն իւր, ընդ նոսին և զտէր Սարգիսն, զառաջին գրողն, և զիս զբազմամեղ և զանարհեստ զծագրողս...:

744

Յ Ա Յ Մ Մ Ա Ի Ո Ի Ր Ք

Bulletin Arménologique, Beyrouth, 1953, էջ 135

Կազմող՝ Յոնանցնէս

...Կազմեցաւ Այսմաւուրքս [Լե]սոնակողման վանացն Սուրբ Յովհաննու Մկրտչին, ձեռամբ Յոնանցնէս սուտանուն արեղայի, ի թվին ԳՂԷ. (1448): Արդ, աղաչեմ զամենեան որք հանդիպիք սմա, յիշեցէք ի Դրիստոս զՅովանցն արեղայ, և զԿիրակոս միայնակեաց, և զՏրապիզոնցի մայրն, որ աւգնական եղան, և աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն, ամէն:*

* Լրացման կարգով նշենք նաեւ, որ Հ. Դոսյանի «Բարձր Հայք», հատոր Բ., Վիեննա, 1926 թ., աշխատութիւնից տեղեկութիւնն ստացանք 1914 թ. առաջ Կարինի Զիթավոզք գյուղի եկեղեցում գտնվող մի ավետարանի մասին, որն ընդօրինակված է եղել Այրարաւան գաւառի Երեւան քաղաքում, Աւետիս երէց գրչի ձեռքով, ԸՃՁԲ. (1433) թվականին: